

**МЕЖДУНАРОДЕН ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА МАЛЦИНСТВАТА И  
КУЛТУРНИТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ (ИМИР)**

**Отражението на исляма върху социалното  
конструиране, възпроизвеждано във  
всекидневния живот на българските мюсюлмани  
(джендър аспекти)**

**Мила Милева Маева и Рая Николаева Найденова**

**2003**



София 1303, ул. Антим Първи № 55, тел: (+3592) 8323112; факс: 9310-583;  
e-mail: [minority@imir-bg.org](mailto:minority@imir-bg.org); <http://www.imir-bg.org>

# **Отчетен доклад по проекта “Отражението на исляма върху социалното конструиране, възпроизвеждано във всекидневния живот на българските мюсюлмани (джендър аспекти)”**

Автори: Мила Милева Маева и Рая Николаева Найденова

## **Териториален и времеви обхват на изследването.**

В рамките на проекта “Отражението на исляма върху социалното конструиране, възпроизвеждано във всекидневния живот на българските мюсюлмани (джендър аспекти)” бяха проведени две теренни проучвания. Първото изследване се осъществи през периода 5-15. 06. 2003 г. в следните селища: с. Нановица, Кърджалийско (5-11. 06. 2003 г.), с. Биволяне, Кърджалийско (9-10. 06. 2003 г.), с. Широка поляна, Хасковско (12-13. 06. 2003 г.), с. Текето, Хасковско (14. 06. 2003 г.) Вторият етап бе проведен в селата Могилец, Търговищко (15-25. 07. 2003 г.), Ябланово, Сливенско (20, 21, 23. 07. 2003 г.), Малко село, Сливенско (22. 07. 2003 г.) Първоначално в изследователския проект беше заложено проучването на с. Паничково (Кърджалийско), но поради времевите ограничения и отдалечеността му от останалите селища бе пропуснато. Вместо това се осъществи посещение на с. Текето, където се провеждаше ежегодният събор на тюрбето на Осман баба. Най-подробно и продължително бе изследването на две от селищата – Нановица (Кърджалийско) и Могилец (Търговищко), поради обективните възможности за нашето установяване там и затруднените транспортни връзки с останалите селища. По тази причина анализът на джендър проблематиката се базира на теренен материал главно от тези села, а данните, получени от останалите населени места служат като допълнение към него.

По време на проучването бяха осъществени подробни разговори с 82 души, обхващащи всички полово-възрастови групи в отделните населени места. Въпреки че първоначално определените хронологически граници на изследването обхващаха периода след 1989 година, диахронният анализ предопредели включването на информация за времето на социализма от началото на 50-те до края на 80-те години на XX век.

## **Методика на изследването.**

В изследването бяха използвани класическите методи на етнологията. Беше изработен специален въпросник, предназначен за изследване на джендър проблематиката. Емпиричният етнографски материал бе събран чрез включено наблюдение и свободно интервю. Материалите бяха регистрирани с помощта на диктофон, непрофесионална камера, фотоапарат и ръкописни бележки. Извършен бе и преглед на поземлени и семейни регистри в с. Нановица и с. Могилец. Анализът на данните бе извършен чрез методите на етнографската реконструкция, биографичния подход и изследването на отделни случаи.

## Обща характеристика на проучваните селища

Село **Нановица** (Али бей конак) се намира в границите на община Момчилград, Кърджалийска област. Според данните от преброяването през 2001 г. селището има 472 жители, организирани в 133 домакинства, като над 1000 души са адресно регистрирани там, но живеят на други места. Според карта от 90-те години на XX век землището на Нановица граничи със селищата Църквица, Татул, Неофит Бозвели, Совалка, Гарванци, Долна кула, Стари чал, Клетница, Звездица, Поляне. Традиционният поминък на населението е свързан с тютюнопроизводството и животновъдството. Допълнителен поминък за жените осигуряват два шивашки цеха в селото и предприятията в близкия Момчилград. Поради високата степен на безработица, която според кмета Басри Исмаил е над 50%, мъжкото население търси препитание чрез временни миграции в големите градове на страната, както и в Белгия, Холандия и Германия. В селото е изградена мандра със съдействието на фондация МЦПМКВ, която не функционира поради конфликт относно собствеността и. Съществува добре организиран транспорт за връзка с общинския център Момчилград и околните селища. Населението на селото разполага с детска градина, основно училище и медицински пункт. Средното си образование местните ученици завършват в съседното село Равен, град Момчилград и Кърджали. Съществува голям процент младежи, които получават висше образование в Учителския институт в Кърджали, университетите в Пловдивска област и частично във висши учебни заведения в Република Турция. В селището е изградена джамия, която служи най-вече за провеждане на петъчната молитва, докато в останалите дни молитвите се провеждат в т. нар. "одая" (молитвена къща). В съседното село Постник е разположено тюрбето на Ахат баба, което се почита и от сунити, и от алиани. То бе посетено при реализацията на проекта.

Село **Биволяне** е разположено в община Момчилград, Кърджалийска област. Землището на селото граничи със селата Гургулица, Глухар, Свобода, Чобанка и Татул. Населението се препитава чрез тютюнопроизводство и животновъдство. В миналото основният поминък е бил отглеждането на биволи, откъдето идва и турското име на селището - Мандаджъ. Отново важен метод за финансово обезпечаване на семействата в района са трудовите миграции към Западна Европа (Белгия и Холандия) и българските градове. Работа на жените осигурява и намиращият се в Биволяне шивашки цех. В селището липсват детска градина и училище, като местните ученици завършват образованието си в училищата в село Равен и Момчилград. Биволяне е известно с тюрбето на Елмалъ баба, което е второ по големина в Източните Родопи. В непосредствена близост са разположени джамията и одая за молитви.

Село **Широка поляна** се намира в Хасковска област и наброява около триста души по неофициални данни. Старото название на турски език е Алан маалё. Землището на селището граничи със земите на селата Зорница, Бели пласт, Минзухар, Пчеларово, Петелово и Николово. Широка поляна се намира на един километър от главен път Е85, свързващ Кърджали и Хасково, и на 25 километра от Хасково. Жителите му се занимават главно с производство на тютюн, дребно зърнопроизводство и животновъдство. Голяма част от населението на селото намира своето препитание в Швеция, Холандия и Германия. Част от младите хора работят в Хасково и Димитровград. Поради закриването на училището в селото децата учат в съседното Николово. В

селището е разположен медицински пункт, а детската градина е закрыта поради липсата на достатъчно деца. В района на селището има четири тюрбета – на Али баба, Мешелик (Хош гелдиниз) баба, Даалъ баба и Тетирлик баба. Тук е разположена и джамия без минаре, съобразно местната алианска традиция.

Махала **Текето** принадлежи към село Тракиец, Хасковска област. Наброява 474 души, препитаващи се с производство на тютюн и зеленчуци. Махалата е прочута с най-голямото алианско тюрбе в Южна България, това на Осман баба. Тук се намира и джамия с минаре.

Село **Могилец** е разположено в югозападната част на централно Герлово, на територията на община Омуртаг, Търговищка област. Старото му име е Велетлер. Към 1999 г. населението наброява 617 души, които през 2001 г. са намалели до 584 души, като 120 са и с турско гражданство. Границите на землището се определят от съседните селища: Българаново, Голямо Църквище, Врани кон, Звездица, Ябланово, Соколарци. Основният поминък на местните жители се ограничава в дребно земеделие и животновъдство. В миналото се е отглеждал тютюн, но поради трудоемкостта и нерентабилността си това производство е изоставено. Допълнителна работа за жените в проучваното населено място осигурява и цехът за пластмасови изделия. Голяма част от мъжете в трудоспособна възраст намират своето препитание в Германия (по-специално в гр. Берлин). В сградата на кметството се помещава детската градина, в която има около 15 деца. Местното училище е било с обучение до четвърти клас, но понастоящем е закрыто, като учениците са пренасочени в съседното село Врани кон. Транспортните връзки на Могилец със селищата от района и големите градове в близост са на много ниско ниво. В селото няма джамия нито молитвена къща. Празничните намази се осъществяват в залата на кметството или в Ябланово. В гробищното пространство се ситиуира тюрбето на Велет баба, родоначалник на селището.

Село **Ябланово**, с турско име Алванлар, се намира в южната част на географската област Герлово. Селището е включено в пределите на община Котел, Сливенска област. Границите на землището се определят от съседните села Соколарци, Могилец, Врани кон, Звездица, Божурово, Чернооково, Малко село, Топузево. През 1989 година населението наброява 5 116 души, обединени в 1500 домакинства, а през 1999 г. се състои от 4 450 души. Жителите на Ябланово се занимават основно с животновъдство и зърнопроизводство. Малка част са заети в сферата на услугите, дребния бизнес и административното обслужване. Работа осигуряват четирите цеха за шивашки и пластмасови изделия. В селото, чийто размери подхождат по-скоро на малък град, има медицински пункт, училище до осми клас, детска градина със стотина деца, библиотека. Неделният пазарен ден съсредоточава в Ябланово жителите на околните села. Селището служи като средищен център за всички културни и обществени прояви в региона. В момента се изгражда нова джамия в центъра на населеното място, чиито план е съобразен с най-новите архитектурни тенденции в Иран. Съществува и стара джамия без минаре. Във и около Ябланово са съсредоточени голям брой тюрбета на различни местни и основни за хетеродоксия ислям баби. Най-почитаното измежду тях е това на Али баба, което бе посетено по време на теренното проучване.

Село **Малко село** (Кючюклер) е разположено в южната част на Герлово. Според териториално-административното деление в страната, селището

спада към община Котел, Сливенска област. Землището му граничи със селата Ябланово, Филаретово и Крайгорци. По неофициални данни населението наброява около хиляда души. Основните поминъчни дейности са свързани със земеделието и животновъдството.

Демографският облик на населението в повечето изучени селища показва тенденция към застаряване, причинена от голямата мобилност на жителите им, които главно по икономически съображения трайно мигрират в големите градове и чужбина. Изключение правят Нановица, Могилец и Ябланово, където се наблюдава наличието на голям брой млади хора.

От гледна точка на етническия състав населението на всички проучвани селища е турско. По своята конфесионална принадлежност то може да бъде разделено на две основни групи – мюсюлмани сунити (Нановица) и последователи на хетеродоксни течения на исляма (Биволяне, Широка поляна, Текето, Могилец, Ябланово, Малко село). Характерна черта на проучените селища е хомогенността на техните жители в етнорелигиозен аспект. Поради по-ранните изследвания върху сунитската общност от страна на авторите на този проект, вниманието бе съсредоточено предимно върху групата на алианите в Източните Родопи и Североизточна България.

- **Предварителна хипотеза: Представите за пола се създават, възпроизвеждат и поддържат всекидневно чрез взаимодействието на членовете на семейството и общността на българските мюсюлмани.**

Тази хипотеза бе напълно потвърдена във всички проучени селища. Сунитската и алианската общности са изработили устойчиви механизми чрез които изграждат типове “мъжко” и “женско” поведение у индивидите от най-ранна детска възраст. Разбира се, специфичната полова принадлежност се внушава на първо място чрез възпитанието на децата в семейството. От една страна, важно значение има копирането на поведението на възрастните членове на групата. Като модел за възпитание се използва социалната роля на всеки един от родителите в семейството и общността. По тази причина момчетата възпроизвеждат поведението на майките си, а момчетата – на бащите си. За наше учудване и в двете общности бащите са склонни да поделят със съпругите си основните задължения при отглеждането на децата. Чести бяха примерите на бащи, които сменят памперси, къпят и хранят бебета, и дори изразяват претенции към майките: *“Ти спеше, аз го гледах. Толкова вечери не съм спал, а ти спеше като пън.”* (Нановица) При възпитанието на децата се набляга на всеизвестните морални ценности: *“Уска първо човек да стане. Аз така го учех. “Преди всичко” - виках: “инсân оладжаксън”. После `сичко се става. И като го п̀итаха човек се става, така в̀икаше.”* (Широка поляна) Като основна добродетел се смята уважението към възрастните хора и по-специално към родителите: *“Трябва да ги на̀учи на добр̀о. Добр̀и обн̀оски. Пред̀и вс̀ичко, на̀ли кат си отд̀еля от къщи “Дов̀идане, ма̀мо, та̀тко!”. “Д̀обър ден!”, кат се върне. А не като жив̀отно – в̀л̀иза, сяда, нѝщо. Х̀убаво възп̀итан̀ие! Обн̀оски, пр̀авилни обн̀оски. Тог̀ава ш̀ъ ст̀анат добр̀и гр̀аждани на ст̀ран̀ата, пол̀езни и за сѐбе си по отн̀ош̀ение на д̀ня свят.”* (Нановица) Нарушаването на тази норма се смята и от двете общности като един от най-големите грехове. Строгото възпитание в

тази посока е причината за съхранения авторитет на родителите и възрастните хора. Независимо, че се наблюдава известна еманципация на младото поколение спрямо по-старото, като цяло житейските им избори са предопределени от влиянието на предишните генерации. Важни решения като продължаване на обучението извън селото, избор на брачен партньор, политически пристрастия и дори начина на обличане (*“Никой не може да ти се бърка, ама старите баби ей така, на криво те гледат. Виж-виж тая е със къса пола, не знам си, к`во си и почват да приказват.”* (Нановица) силно са повлияни от мнението на по-възрастните родственици. Млад кандидат за кмет (23 г.) изрази своето убеждение, че макар да го подкрепят, неговите връстници ще гласуват на предстоящите местни избори според предпочитанията на родителите си. Въпреки това възрастните хора много често се оплакват, че не получават необходимият респект и уважение от по-младите поколения.

Възпитателният процес неизменно включва и усвояването на основния набор от знания и умения, задължителни за добрия мюсюлманин. В този случай примерът на възрастните е от голямо значение. По канон след 7 - при алианите и след 12-годишна възраст при сунитите момчетата трябва да се водят на джамия и по този начин да се интегрират в конфесионалната група. В същото време момчетата трябва да започнат своето обучение в мюсюлманските норми и задължения след 7 (при алианите) или 9 години (при сунитите) въкщи. Предпоставяното от религията разделение между момчета и момичета показва наличието на различни възпитателни стратегии за двата пола. Момчетата се въвеждат в обществената сфера от най-ранна възраст, докато момичетата се обучават съобразно бъдещите им функции във семейството. В настоящия момент тези правила се спазват от родителите, но те вече не се отнасят за религиозното обучение. Майките и бащите предпочитат децата им да придобиват практически умения, които ще им помогнат при адаптацията към съвременните житейски проблеми.

Друга важна част при възпитанието на децата са социализиращите практики. Превръщането на момчето в мюсюлманин и бъдещ пълноценен мъж се осъществява чрез сунета. Актът на обрязването предопределя успешната му женитба. Липсата на сунет нарушава възможностите за интеграция на индивида в мюсюлманската общност. Като подобна социализираща практика при момчето се възприема слагането на забрадката: *“Оттам нататък съ мюсюлмани. Нали, религията не позволява да ходят без забрадка.”* (Биволяне). Поведението на двата пола е строго регламентирано от характерния за двете общности мюсюлмански мироглед. Момчетата се възпитават да се грижат за къщата и семейството. От ранна детска възраст майката възлага на дъщеря си определени задължения – чистене, готвене, пране, грижа за домашните животни, обработка на тютюн, чрез което тя усвоява определен набор от умения, които са нужни на всяка добра съпруга и домакиня. Специфична черта на проучваните алиански селища в Североизточна България са добре съхранените традиционни техники при изготвянето на чеиза. Младите момичета организират специални събирания, на които плетат, пошиват и везат кърпи, покривки и забрадки. Те често сравняваха използваните мотиви и прилаганите техники на работа, изтъквайки уменията и идеите си. И в двете изследвани общности са изключение случаите на обучение в друг тип знания. Една от респондентките, собственик

на магазин за хранителни стоки, често оставяше 14-годишната си дъщеря да я замества. Момчетата, от своя страна, са възпитавани в трудови навици от бащите си, тъй като работят заедно с тях. Интерес представлява дали този стереотип търпи темпорална промяна. При разговорите с респонденти от всички възрастови групи беше установено, че съществува изразена тенденция към съхранение на основния комплекс от задължителни умения и знания, нужни за интеграцията на двата пола във всекидневния живот на общността. Макар и да настъпват известни изменения съобразно съвременната ситуация, в общи линии те остават същите. На пръв поглед веднага се откроява впечатлението, че момичетата, заедно с майките си работят много, докато момчетата и мъжете прекарват времето си в кръчмите и кафенетата: *“Жената 13 дка тютюн гледаше. Аз по риба ходих. Много обичах.”* (Широка поляна) Основна причина за това статукво е липсата на работа за мъжете в родните им селища, което предполага трудовите им миграции. Те редовно отсъстват от дома поради заетост със сезонна и целогодишна работа в чужбина и големите градове на страната. Жените в семейството се включват пълноценно във финансовото осигуряване и попълване на семейния бюджет. Тяхна е грижата и за домакинството и отглеждането на децата. Поради честото отсъствие на мъжете основно те се занимават с тютюнопроизводството. Мъжете участват само в някой от етапите на тази трудоемка дейност, но основната тежест се поема от жените. Много от тях работят в шивашки цехове, осигурявайки, въпреки минималното заплащане, основните средства за препитание на семейството. Като резултат мъжете често се оплакват, че техните съпруги печелят повече от тях и са принудени да искат дребни суми, средства за цигари и алкохол. Това не ги спира да прекарват свободното си време в местните заведения. От друга страна, поради възможностите да работят в чужбина мъжете снабдяват домакинството с представителни вещи като предпочитана е луксозната бяла и черна техника. Повод за гордост е закупената с парите от гурбета кола, с която се извършват показни придвижвания в района на селото. Общото наблюдение в изследваните селища е, че жените се занимават предимно с неспециализирани и многопосочни дейности, обхващащи както домашната сфера, стопанството и земеделието, така и с чисто професионални ангажименти. Повечето от тях търсят различни начини за допълнително подsigуряване на семейството. Стремейки се да се усъвършенстват, те завършват компютърни, езикови и професионални курсове. Това ги прави инициативни, гъвкави и адаптивни в динамичната общественно-икономическа ситуация в страната. От своя страна, мъжете в трудоспособна възраст извършват строго специфична работа. Независимо от общоприетото становище, че мъжете определят как и за какво да бъдат изразходвани средствата на семейството, анализът на теренния материал насочва към заключението, че решенията относно оперирането със семейния бюджет се вземат солидарно от двамата съпрузи. Същото равноправие важи и за връзките с държавните, данъчните и медицинските институции. Но тук се наблюдава възрастово разграничение. При старите генерации мъжът има водеща роля при реализирането на официалните контакти поради факта, че жените не говорят български език. С намаляването на възрастта активността на жените в тази област се увеличава.

За разлика от ситуацията в частния живот, не се отбелязва съществено участие на жените в обществената сфера. Всички управленчески постове в проучените селища са заети от мъже. “Силният” пол има преобладаващо

участие в общинските и държавни учреждения. Като изключение може да се посочи председателката на Младежката организация на ДПС в с. Могилец, чиито усилия за привличането на средства търпят провал поради незаинтересоваността на областните структури на партията. Голяма част от разпитаните респондентки изразиха готовност да участват в местното управление. Въпреки признанието, че притежават нужните качества и идеи за реализацията на подобни намерения, те поставиха под съмнение възможностите си за успех, подчинявайки се на стереотипните представи за мъжа като общностен водач: *“Може, но все пак друго е мъж. Може, ама друго е мъж...Кмет е хубаво, ама старите хора ще кажат нещо една жена да бъде кмет. Съвсем друго мислят, кой знае какво мислят. Старите хора съвсем стари разбираня. За мен е съвсем нормално една жена да бъде кмет, защо няма ли жена депутатка, има, нали?”* (Нановица) Независимо от това съществуват и реални възможности за утвърждаване на жената като групов лидер. Главната предпоставка за успех е изграждането на авторитет на базата на семейството, рода и професионалната общност: *“Зависи. Ако имат достатъчно доверие на тях, биха избрали. Обаче ако нямат доверие – не. И зависи по какъв начин ги агитираш. То винаги така става. Но наш`те хора са много страхливи хора. Кат` се каже нещо, кат` ги уплашат и щеш-не щеш...”* (Могилец)

Анализът на тереният материал в двете мюсюлмански общности показва, че конструирането на “мъжкото” и “женското” ролево поведение се налага чрез възпитанието и семейството, и са изцяло подчинени на традицията. Излизането извън рамките на този социално зададен модел донася негативни последици за индивида, позволил си да наруши нормите, и води до натиск от страна на общността. Пример за това е изгонването на жена от селото поради непристойното ѝ поведение и безразборни връзки с много от мъжете (Могилец)

- Предварителна хипотеза: **Ислямският каноничен модел за мъжко и женско поведение влияе върху представите за пола във всекидневния живот на мюсюлманската група.**

Тази хипотеза се потвърди частично. И двете разглеждани общности са мюсюлмански, но тъй като принадлежат към различни течения на исляма в техните мирогледни представи се наблюдават определени различия. Широко разпространена е идеята, че представителите на хетеродоксните течения са много по-либерални към жените. За сунитите от Нановица това се възприема като нарушаване на основните религиозни норми. За наше учудване се оказва, че мирогледният комплекс в трите алиански села в Североизточна България е много добре съхранен. Заложените в него норми и примери на “мъжко” и “женско” поведение диктуват както отношенията със Всевишния, така и контактите във всекидневието. В разказите за първите хора Адем и Хава ясно е заложен моделът на семейните взаимоотношения, който налага представата, че жената е създадена от Аллах като допълнение и подкрепа на мъжа. Резултат от този възглед е налаганият в ежедневието еталон, който изисква съпругата да отдава необходимите уважение и грижи към своята половинка. Особеното отношение към мъжа като безспорен авторитет и глава на семейството се подчертава чрез табуиране на неговото име. По тази причина съпругът се назовава с разнообразни умалителни имена, като

“джанъм”, и заместители, като “моя”. Митологията изяснява и конкретните причини, поради които жената е лишена от определени привилегии: *“Това е забранил на нея (на Хава - б. а.): тя можела да бъде като имам, обаче ѝ забранява да стәне; “във джамията повечето да съ жени, един мъж, ако не присъства, не може да съ кланяш, не може да станеш като имам нещо; няма да ходиш на погребително покланяне, на погребение; сѐки мѐсец да имаш мѐсечно неразположение, иначе само с една ябълка щеше да останеш чѝста”. Гѝспод ѝ кѝзва. “Ще рѝждаш все близнѝци”. Тя кѝзала: “Гѝсподи, то едното ще ми е тѝжко да нося, нали?”, той кѝзал: “Аз ще ти дам лекотѝ, за да нѝсиш и двете, или едно, или две”. И затова тя забременя, и затѝва си нѝсим децѝта по тоя нѝчин.” (Могилец)*

Представата за идеалното семейство търпи промяна според конфесионалната принадлежност на респондентите, макар и разделението да не е строго. За сунитите примерът са Мохамед и Хатидже, а за алианите – Али и Фатма. Представата на алевите за идеални деца се покрива с внуците на Пророка – Хасан и Хюсеин. Образът на Мохамед въплъщава идеята за съвършен съпруг и в двете мюсюлмански групи. Той е грижовен, добронамерен, търпелив и разбиращ мъж, поемащ с готовност всички домашни задължения. В материалите от Могилец, Ябланово и Малко село се откроява ясно възгледът за Али като въплъщение на идеала за мъжественост – красив, войнствен, силен и благороден. Ясен пример за разделението на мъжкия и женският свят представлява алианската социална организация “бирлик”. Йерархичната ѝ структура е строго повлияна от традиционния семеен модел. Духовният водач – дедето, ръководи общността и в частност дейността на мъжете. Той разпределя и контролира основните функции, задължения и роли на всички нейни членове. Неговата съпруга, наричана “ана баджъ”, е безспорен авторитет сред жените в групата. Създадените и поддържани чрез сбирките на джема хармонични вътрегрупови взаимоотношения задават примера на поведение, което трябва да цари в семейството, а именно – единство, разбирателство, взаимна подкрепа и строго разпределение на отговорностите.

Тук е мястото да се отчете степента на практикуване на религията сред изследваните групи. В Нановица най-посещавана е петъчната молитва, на която присъстват 50-60 възрастни хора от селото и околните махали. През останалото време намазите се извършват в специална религиозна къща (одая), където обикновено се събират не повече от 5-6 души. Това се отнася за мъжете, а част от възрастните жени практикуват религиозните си задължения в домашна обстановка. Представителите на младото и средното поколение, независимо от половата им принадлежност, не показва особена заинтересованост към подобни занимания. Малко са младите хора, които изразиха готовност да посещават курсове по Коран, а единици са тези, които се обучават в Средното мюсюлманско духовно училище в Момчилград. В същото време съборите (майе) по намиращите се в района тюрбета се възприемат като начин за забавление в скучното ежедневие. Помощта на Всевишния се търси най-често във връзка с разрешаването на конкретен проблем или затруднение. Показателен пример са посещенията на близкия свещен връх Дамбала, предприемани с цел изцеление на заекващите деца.

Когато се говори за спазване на религиозните обичаи и обреди, впечатление прави ясната граница между алевите в Родопите и тези в Североизточна България. И при двете групи е широко разпространено религиозното поклонничество на многобройните тюрбета. Докато за първите

алианството е ограничено до “ядене и пиене”, другите залагат предимно на духовното осмисляне. В Биволяне, Широка поляна и Текето принадлежността към хетеродоксното направление на исляма много често се експонира в множество показни действия – например носене на медальони с меч на Али, непредизвикано вербално изявяване на идентичност или шумно рекламираните събори. Обратно на това, в Североизточна България се наблюдава тенденция на по-дискретно изразяване на алианска принадлежност. Тя се афишира единствено вътре в групата, засилвайки консервативността на културата в трите съседни села. Този район се отличава със съхранение на традицията и запазване на обичайно-обредния комплекс, поддържани от добре функциониращата мрежа на тесни родствени и професионални взаимоотношения. На този етап се наблюдава силно подчертана брачна ендогамия в рамките на локалната религиозна общност. Предварително зададения избор на партньор в границите на трите села и редките изключения от това правило са мирогледно обосновани от възгледа, че тук са “истинските алиани.”

Местната религиозна традиция се възпроизвежда всекидневно чрез редовни посещения на тюрбетата. Хората от Могилец, Ябланово и Малко село се обръщат с молитва и запалена свещ към многобройните баби в района. Специфична е масовата практика, при която незадомените момичета даряват първото изработено от тях ръкоделие на локалните светци-покровители с надеждата за скорошен и успешен брак. Измъчваното от безводие местно население е убедено, че най-сигурният начин за предизвикване на дъжд е поклонението на млади хора при гроба на Али баба на едноименния връх (факт, в който лично успяхме да се уверим).

- Предварителна хипотеза: **Непрекъснато променящите се политически, икономически и културни условия в страната влияят върху ценностното преосмисляне на стереотипните представи за ролята на пола в структурите на изследвания социум.**

Тази хипотеза се потвърди в голяма степен. Във всички изучавани села има стремеж към съхранение на социокултурното статукво, но поради засиленото влияние на непрекъснато променящите се политически, икономически и обществени фактори това е практически невъзможно. Кризисната ситуация в страната, закриването на множество предприятия, съсредоточаването на земята в ръцете на малък брой собственици, ограничаването на грижата на държавата и недобре развитата частна инициатива предпоставят високото равнище на безработица в изследваните райони. Стесненият трудов пазар принуждава мъжкото население в работоспособна възраст да изкарва прехрана чрез гурбет в Белгия, Германия, Холандия и Швеция. При липса на реализация в чужбина, работа се търси в големите български градове (Момчилград, Кърджали, Хасково, София, Търговище, Велико Търново). Напускането на локалната общност е предпоставка за промени в ролевите поведенчески модели на двата пола. Както бе посочено по-горе, тези трансформации налагат на жените допълнителни задължения и отговорности, нехарактерни за традиционното им възпитание. В отсъствието на мъжа жената изпълнява функцията на глава на семейството, съвместявайки домашните задължения с представителни ангажименти. Въпреки това нейните решения са повлияни, както от редовни

телефонни “консултации” със съпруга ѝ, така и от мнението на по-възрастните родственици, което ги лишава от самостоятелност.

Когато се говори за разпределението на трудовия пазар при жените, трябва да се подчертаят съществените отлики, наблюдавани в района на Родопите, от една страна, и селата в Североизточна България - от друга. При първите близкият град (Момчилград, Хасково и Кърджали) се осмисля като реална възможност за осигуряване на голям брой работни места за жените и играе ролята на привличащ фактор. В Североизточна България се забелязва противоположна тенденция. Макар да имат осезаема нужда от работа, която не може да бъде подсигурана в рамките на селището, жените не се престахват да потърсят алтернативи извън него. Единици са тези, които са се осмелили да напуснат границите на своята общност, предизвиквайки неодобрението на нейните членове. Въпреки че повечето от жените имат способности и желание за самоусъвършенстване и допълнителна квалификация, те не могат да превъзмогнат контрола на социалните норми.

Настъпилите след 1989 г. промени в страната се отразяват и върху равнището на образование. В това отношение отново се забелязват противоположни особености в изследваните групи. В Нановица, Биволяне и Широка поляна се наблюдава увеличаване нивото на полученото образование. Все повече млади хора, независимо от половата им принадлежност, продължават във висши учебни заведения в страната и чужбина, което се възприема като предпоставка за издигане в социалната йерархия и повишаване на жизнения стандарт. В Североизточна България протича обратният процес на спадане на образоваността. Повечето от младите хора не продължават след 8-ми клас поради липсата на средства и мотивация. Съществена роля изиграва и закриването на училищата в селата, което ощетява и без това затруднения семеен бюджет. Допълнителна пречка за момичетата в Могилец, Ябланово и Малко село е характерната затвореност на общността, която е причина за нежеланието на родителите да ги изпратят в съседните градове: *“Много искам да уча, но майка не ми дава!”* (Могилец)

С прехода към демокрация се засилва ролята на масовата култура и се разширяват възможностите за развлечение. Улеснените комуникации и достъпният набор от различни поведенчески образци оказват пряко въздействие върху допълването на традиционните джендър системи с алтернативни ролеви модели. Във всички изследвани селища особено силно е влиянието на турските списания, телевизия и музика. Наблюдава се тенденция към изменение на идеала за брачен партньор, чийто образ се въплъщава от съвременни турски изпълнители като Таркан и Гьокан Озен.

Интересно е доколко съвременните условия на живот влияят върху публичното поведение на жената. В традиционната общност се смята за недопустимо тя да пуши, да пие алкохол и да посещава публични места без по-възрастен родственик. Привидно тези изисквания се спазват и до днес. В Нановица младите жени и момичетата не си позволяват да посещават кръчмите и кафенетата в селото, но с удоволствие правят това в съседните градове. Поради строгите изисквания към облеклото и държанието им в общността, те се лишават от слънчеви бани на местните язовири, избирайки за тази цел по-отдалечени водоеми. В Североизточна България се наблюдава една специфична особеност на затваряне към външния свят и на отваряне към собствената група. Младите момичета и жени с удоволствие посещават местното кафене, макар и само на по-големи групи. Младежите от двата пола

общуват свободно помежду си на т. нар. “любовна чешма” – Чьортляна. Но това поведение е напълно недопустимо извън рамките на локалната общност.

Като цяло, реално съществуват всички фактори за трансформиране на традиционните поведенчески стереотипи, но процесът на тяхното изменение и обогатяване все още набира скорост.

- **Предварителна хипотеза: Съвременната джендър система в Република Турция и в арабските страни влияе върху модела за конструиране на пола при българските турци.**

Тази хипотеза не се потвърди. Въпреки че сред изследваните общности има висока степен на миграция в Турция, отново се наблюдават различия. В Нановица, Биволяне, Широка поляна и Текето процентът на изселниците е много висок, което предизвиква непрекъснат информационен обмен. В трите села в Североизточна България броят на преселниците е по-малък, тъй като голяма част от заминалите през лятото на 89-та година са се завърнали по родните си места.

Общото впечатление е, че информацията, пристигаща от южната съседка чрез постоянно включените телевизионни канали, е непрекъсната и обилна. Това съвсем не означава, че всичко което се случва там е положително оценено тук. Напротив, очертава се мнението, че “местните” турци са консервативни, показно религиозни, не се одобрява положението на жените и отношението към тях. Още по-негативно се оценяват изградените модели в арабските страни. Многократно се подчертава, че *“в България жените имат права”* и тук са много по-свободни.

В резултат на извършените проучвания се налага изводът, че въпреки непрекъснато сравнение между България и Турция, не съществува осезаемо влияние на съвременната джендър система в Република Турция и арабските страни върху ситуацията в изследваните села.

#### **Приложения:**

1. Теренни материали от всички проучвани райони.
2. Фото- и видеоматериали.